

HIVZIJA HASANDEDIĆ

ZADUŽBINE ČEJVANA KETHODE U HERCEGOVINI

I

Među mostarskim dobrotvorima XVI i XVII stoljeća najvidnije mjesto, poslije Karadžozbega, zauzima Čejvan kethoda sin Abdurahmanov. Po broju dobrotvornih ustanova kao i po broju i vrijednosti nekretnina što ih je ostavio i zaviještao za njihovo izdržavanje, on se može porediti i sa samim Karadžozbegom. Jedino njegove ustanove u arhitektonskom pogledu daleko zaostaju iza Karadžozbegovih kao i iza ustanova mostarskih dobrotvora Nesuhage Vučjakovića i Koski Mehmed paše, koji su u Mostaru podigli džamije pod kubom.

U pisanim izvorima ne nalazimo o ovom dobrotvoru nikakva detaljnijeg spomena, pa zato o njegovu porijeklu i životu ništa pozitivno i ne znamo. Iz njegove zakladnice, čija se dva originala nalaze i čuvaju u Vakufskom povjerenstvu u Mostaru, saznajemo da je on stanovao u Šemsi kethoda mahali, koja je, ako ne najstarija, a ono sigurno druga mahala po starini u Mostaru.¹⁾ Ova je mahala obuhvatala današnju Veliku Tepu i to po prilici onaj dio što se proteže između Suhodolinskog potoka i nekadašnje Kanberagine mahale.

Šemsi kethoda mahala se prvi puta u izvorima spominje 1554 godine i to u Čejvan kethodinoj zakladnici. Iz tog izvora upoznajemo ne samo njenu teritorijalnu rasprostranjenost, nego i da je Šemsi kethoda imao sina Mustafu koga nalazimo među potpisnicima Čejvankethodine zakladnice.²⁾ Da li je Šemsi kethoda u ovoj mahali podigao kakav sakralni ili drugi objekat nije poznato. Po tome što je ova mahala polovinom XVI stoljeća nosila njegovo ime da se utvrditi da ju je on nečim ukrasio, valjda nekim objektom ili objektima, kojima se davno već trag zameo, tako da se ne zna ni gdje su postojali.

U sidžilu (protokolu) mostarskog šerijatskog suda iz 1633 godine nema ni spomena ovoj mahali, nego se ona naziva Čejvan kethodinom, a taj je naziv sigurno dobila i izvjesno vrijeme prije ovog datuma. Čejvan kethoda je većinu svojih dobrotvornih i koristonosnih ustanova podigao baš u ovom dijelu grada, čiji su objekti svojom izgradnjom zasjenili uspomenu Šemsi kethode. Sigurno je da je poslije smrti Čejvan kethodine ova mahala automatski prozvana njegovim imenom i taj je naziv zadržala sve skoro do naših dana.

¹⁾ H. Kreševljaković, *Esnafi i obrti u Bosni i Hercegovini*, Zagreb, 1951, II, str. 63.

²⁾ Na temelju ovog može se utvrditi da je Šemsi kethoda bio stariji savremenik Čejvan kethodin a nije isključeno da su bili i u kakvoj rodbinskoj vezi.

Pored Šemsi kethode i Čejvana kethode u Mostaru je u drugoj polovini XVI stoljeća živio još i Mehmed kethoda, koji je u blizini današnjeg hotela »Neretve« podigao džamiju sa kamenom munarom. »Ova trojica kethoda (čehaja) upravljali su Hercegovinom kada ona nije imala svog naročitog sandžabega, nego je bila pridodana bosanskom namjesniku kao arpaluk, kako se to često događalo, a u njegovo je ime upravljalo čehaja.«³⁾ Prema narodnom predanju Čejvan kethoda je oprošteni rob Sinan-pašin, koji je na Mejdanu (Trgu 1 maja) podigao prvu i najstariju džamiju Mostara.

Ne samo da nam je nepoznato gdje se Čejvan kethoda rodio, nego i gdje je i kada je umro. O ovom ne možemo čak praviti nikakva ni nagađanja, jer nam o svemu ovome potpuno šuti i narodna predaja. Izvjesno je samo to da je on zauzimao visok državni položaj, jer se u zakladnici uz njegovo ime nabrajaju mnogobrojni epiteti, od kojih jedan govori da »on sjedi na visokoj državnoj stolici«.

Godine 1574 spominje se u Mostaru neki Čejvan-beg kao sandžak-begov vojvoda.⁴⁾ Da li je to naš Čejvan kethoda ili neki drugi ne znamo tačno, ali znamo samo to da se ovo ime rijetko spominje među povijesnim ličnostima. Čejvan kethoda je u Mostaru popularno poznat pod imenom Čejvanbega, premda se pozitivno ne zna da li je on ovu titulu ikad stvarno nosio.

Kao što nam je čitav život Čejvan kethodin nepoznat, tako ne znamo ni porijeklo onih brojnih pokretnih i nepokretnih imanja, koje je on iza sebe ostavio. Ono ogromno bogatstvo navodi nas na pomisao da je on rodnom iz Hercegovine, da je jedan dio imanja naslijedio, a vjerovatno najveći dio stekao vršeći visoka državna zvanja (jedno vrijeme bio je neograničenim gospodarem Hercegovine).

Iz njegove zakladnice saznajemo dalje da je on 1558 godine bio u životu, jer se te godine pred šerijatskim sudom formalno parničio sa svojim mutevelijom kome je nakon provedbe sudskih formalnosti predao na upravu cjelokupan svoj vakuf, zadržavši samo za sebe doživotno pravo. Osim ovih oskudnih podataka o njemu ništa više ne znamo. Možda će se u daljnjem proučavanju turskih i drugih dokumenata naći još koji podatak o njegovu životu.

II

Prije smo istakli da nam se Čejvan kethodina zakladnica sačuvala u originalu i u dva primjerka. Starija zakladnica je pisana 7 ševala 961 (5 septembra 1554) dok je mlađa pisana 21 zilhidžeta 965 (4 oktobra 1558) godine.⁵⁾ Obje zakladnice su pisane arapskim jezikom i tekstualno se većim dijelom podudaraju. U zakladnici iz 1554 godine nedostaje, između ostalog, i čitav onaj dio teksta, koji se odnosi na zadužbine u Gabeli, što znači da one nisu bile do te godine sagrađene.

Čejvan kethodine zakladnice s formalne strane ne pretstavljaju naročitu vrijednost, jer su pisane stilski slabo dotjeranim arapskim jezikom sa mnogim

³⁾ H. Kreševljaković, isto, str. 64.

⁴⁾ V. Skarić, Podaci za historiju Hercegovine od godine 1566 do sredine XVII stoljeća (GZM, Sarajevo, 1931, str. 58).

⁵⁾ Obe Čejvanbegove zakladnice legalizovane su u Carigradu. Na zakladnici iz 1554 godine nalaze se na prvoj strani četiri legalizacije a na zakladnici iz 1558 tri legalizacije i dva otiska Čejvanbegova pečata. Zakladnicu iz 1554 potpisala su 33 svjedoka među kojima se nalaze deseterica iz prve generacije muslimana, jer kod svakog stoji napisano da je sin Abdulov. Zakladnicu iz 1558 potpisalo je 46 svjedoka svi, izgleda, potječu iz Mostara. Prepis zakladnice iz 1554 nalazi se u Vakufskoj direkciji u Sarajevu.

ponavljanjem istih riječi i misli. Ali obzirom na to što su sačuvane u originalu, kao i na brojnost potpuno novih podataka, koje nam pružaju, zakladnice predstavljaju dokumenat prvoklasne vrijednosti.

Pored toga što nam Čejvan kethodine zakladnice pružaju manje biografske podatke o legatoru i podrobne podatke o njegovim zadužbinama i zaviješćenim nekretninama, ovaj dokumenat nam još pruža mnogo zanimljivih i veoma značajnih podataka za upoznavanje ondašnjih privrednih i teritorijalnih prilika Mostara i okoline. Iz Čejvan kethodine zakladnice saznajemo još da je Mostar polovinom XVI stoljeća bio kasaba hercegovačkog sandžaka i da se protezao uz lijevu obalu Neretve i to neposredno uz Stari most pa je prema tome zapremao današnju Veliku Tepu i ulice oko nje. Sam legator učinio je mnogo za privredno uzdizanje Mostara, izgradivši u njemu preko sto raznih objekata, koji su služili isključivo u privredne svrhe. Mostar je tada, bez dvojbe, fungirao ne samo kao politički nego i kao privredni centar ondašnjeg hercegovačkog sandžaka.

Iz Čejvan kethodine zakladnice saznajemo još da su mjesta Gabela i Ričice, koja danas pripadaju srezu čapljinskom, potpadala onda pod kadiluk Nevesinje. Čejvan kethodina zakladnica je ujedno i najstariji sačuvani dokumenat pisan orijentalnim jezikom, u kome imamo podrobnijih vijesti o Mostaru i njegovoj okolini. Zato ova zakladnica zavrijeđuje i s ove strane da se temeljito prouči.

III

Za privredno i ekonomsko uzdizanje Mostara u prvim decenijama njegovog razvoja zasluga pripada pojedinim dobrotvorima, a među ovima ponajvidnije mjesto zauzima Čejvan kethoda. Svoj socijalni rad nije ograničio samo na Mostar, nego je i po drugim mjestima Hercegovine podigao više ustanova. Zato on nije samo dobrotvor Mostara, nego je još dobrotvor Gabele, Blagaja, Ričica i Čitluka, u kojim je mjestima također svojim humanim djelovanjem sačuvao sebi spomen.

U narednim izlaganjima mi ćemo se osvrnuti na sve ustanove, koje je legator za života podigao kao i na sve ono što je kasnije iz sredstava ovog vakufa sagrađeno. I pored najbolje želje sumnjamo da ćemo moći sve obuhvatiti, jer je ovaj vakuf bio veoma bogat i rasprostranjen. Osim toga legator je u zakladnici izričito odredio da se vakufski viškovi troše na prvom mjestu u podizanje raznih dobrotvornih i korisnosnih ustanova, što je kasnije tokom vremena stvarno i činjeno.

1) Ustanove u Mostaru

a) **Džamija.** — Legator je za života podigao u Mostaru samo dvije vjersko prosvjetne ustanove, i to džamiju i mekteb uz nju. Džamija se nalazi neposredno uz lijevu obalu Neretve a pedesetak metara istočno od Starog mosta. Građena je od tesanog kamena vezanog među sobom krečom, a osnovica joj je pravokutnik sa stranicama 10,12 i 9,26 metara. Munara joj je prigradena uz lijevi zid od ulaza da bi bila bliže čaršiji, a bila je prvobitno četvrtasta oblika.⁶⁾ Godine 1885

⁶⁾ I iz ovog razloga što se munara nalazi s lijeve strane džamije, narodna predaja tvrdi da je Čejvan kethoda bio rob. S lijevu stranu munaru, odnosno munaricu, imao je u Mostaru još samo Kanberagin mesdžid što se nalazio oko 200 metara južno od Čejvanbegove džamije a koji je srušen 1917 godine.

Čejvan-begova džamija u Mostaru

na džamiji je mijenjan krov i tada je munara srušena do visine džamijskog krova, te nadozidana sa osnovom oktogona.⁷⁾

U arhitektonskom i dekorativnom pogledu ova džamija nema ništa znamenitoga što bi bilo vrijedno istaknuti, jer je više puta popravljana, pa je na taj način izgubila mnogo od svoga prvobitnog izgleda. Ima jednostavan mihrab bez ikakvih ornamenata i dekoracija, masivan kameni minber, mahfil i 20 visokih i na čemer građenih prozora od kojih se po četiri nalaze u zidu od mihraba i vrata, a po 6 u zidovima sa strana.⁸⁾ Kod ove je džamije jedino vrijedno spomenuti strop izrađen u obliku kupole, koja je u početku bila sigurno dekorisana. Do proljeća 1941 imala je i natkriven hajat pred ulaznim vratima, koji je tada usljed bombardovanja srušen i više nije popravljen.

Više ulaznih vrata džamije nalazi se uzidana kamena ploča na kojoj je turskim jezikom i lijepim »sulus« pismom ispisan u tri stiha tarih (hronogram) gradnje džamije. Taj hronogram glasi:

اييلوب عون رب العالمين
قاعدين وراكعين الساجدين
بيت مئان و مقام الصالحين ٩٦٠

ياپدی کیوان کتخدا بو جامعی
بو عباد تکاهه سرور اولدلر
دیدی قندی سخن تاریخی

To u prevodu znači:

Čejvan čehaja sagradi ovu džamiju
Uz pomoć Gospodara svjetova
Ovoj bogomolji se obradovaše oni
Koji sjede, pregiblju se i ničice padaju (klanjaju)
Kandi joj reče hronogram riječima
Božija kuća i sastajalište dobrih (ljudi) 960.

⁷⁾ Ovo znamo iz jednog natpisa što ga je na turskom jeziku i u četiri stiha sastavio Sulejman Hamza ef. Puzić. Ovaj se natpis nalazi na jednoj ploči više ulaznih vrata džamije a ispod glavnog natpisa.

⁸⁾ Podvrh zida od mihraba nalazi se na sredini još jedan prozor izrađen u obliku kružnice. Ovakvu vrstu prozora ne nalazimo ni kod jedne mostarske džamije.

Kad drugu polovinu zadnjeg stiha preračunamo po »ebdžed sistemu« dobićemo godinu 960-tu (počinje 18 XII 1552 i traje do 6 XII 1553), koja je i napisana ispod riječi »salihin«. ⁹⁾ Prema izloženom može se utvrditi da je ova džamija sagrađena 1552/53 godine, pa je ona u pretprošloj gogini navršila punih 400 godina od svoga osnutka.

Legator je u svojoj zakladnici odredio da se u džamiju postave slijedeći službenici:

- 1) h a t i b sa dva dirhema plate dnevno
- 2) i m a m sa 7 (5+2) dirhema plate dnevno
- 3) dvojica koji će ispomagati imamu kod učenja pojedinih poglavlja iz Kurana sa 4 dirhema plate dnevno (svakom po dva)
- 4) p r v i m u e z i n sa 7 (3+1+1+2) dirhema plate dnevno
- 5) d r u g i m u e z i n sa 6 (3+1+2) dirhema plate dnevno¹⁰⁾
- 6) p r v i k a j j i m sa 4 (1,5+2+0,5) dirhema plate dnevno
- 7) d r u g i k a j j i m sa 3,5 (1,5+2) dirhema plate dnevno¹¹⁾
- 8) n a m j e š t e n i k, koji će preko cijelog dana donositi vodu u burilo postavljeno pred džamijom, sa 1 dirhem plate dnevno.¹²⁾

Za materijalne rashode legator je odredio da se troše po dva dirhema dnevno, za koje će se nabavljati potrebne svijeće i zejtin za kandilje.

Ova je džamija služila svojoj svrsi sve do godine 1942 kada je definitivno zatvorena. Poznata je još pod imenom »Sefića džamija«, jer su sve od iza okupacije 1878 godine imamsku dužnost u njoj vršili članovi iz ove porodice.¹³⁾

Čejvan kethodina džamija slovi, uz sultan Selimov mesdžid, kao najstariji kulturni spomenik koji se do danas održao potpuno očuvan na mostarskom području. Od nje je bila jedino starija Sinan pašina džamija, koja je srušena koncem 1949 godine i Sinan pašin hamam, koji je srušen 1896 godine.

Sačuvala nam se i jedna lijepa narodna pjesma gdje se spominje Čejvan čehajina džamija, a koja nam, pored ostalog, karakteriše još i bogatstvo ovog vakufa. Ta pjesma glasi:

Ukrade se od zlata jabuka
 Sa džamije Čejvan čehajine
 Sve se jamči jedno za drugoga
 A sarhoši po dva na jednoga
 Za Aliju jamca ne bijaše
 Za Aliju imamova sina
 Za nj se jamči lijepa djevojka
 Lijepa Hanka gradskoga dizdara.¹⁴⁾

⁹⁾ M. Mujezinović, Turski natpisi XVI vijeka iz nekoliko mjesta Bosne i Hercegovine, (»Prilozi«, sv. III—IV, Sarajevo 1953, str. 465 i 466). Prevod natpisa uzet je iz navedene radnje. Iz ovog kronograma saznajemo još da je u Mostaru polovinom XVI stoljeća živio i djelovao pjesnik po imenu Kandi o kome ne nalazimo spomena u nikakvim drugim izvorima. Ne znamo ta:kođer da li je ovo njegovo pravo ime ili je pseudonim jednog već poznatog pjesnika.

¹⁰⁾ Po zakladnici iz 1554 godine plata prvog muezina iznosila je 5 a drugog 4 dirhema.

¹¹⁾ Po zakladnici iz 1554 godine oba kajima su imala po 3,5 dirhema plate dnevno.

¹²⁾ Zakladnicom iz 1554 godine nije predviđen ovaj službenik. Po zakladnici iz ove godine predviđen je još v a i z sa 2 dirhema plate dnevno, čija je dužnost da svakog petka poslije džume drži predavanje (vaz) u njegovoj džamiji.

¹³⁾ Imamsku dužnost u ovoj džamiji vršili su poslije okupacije 1878 godine slijedeći službenici: Sefići Ali ef., Muhamed ef., Salih ef. i Ali ef.

¹⁴⁾ H. Čišić, Narodne umotvorine.

(Kalendar Narodne uzdanice, Sarajevo 1936, str. 141).

Ovdje je vrijedno još spomenuti da su na ovoj džamiji u 1951 godini izvršeni potrebni restauraterski i konzervatorski radovi i da se ona nalazi pod zaštitom države.¹⁵⁾

b) **Mekteb.** — Neposredno uz džamiju legator je za života podigao i jedan mekteb u koji je odredio da se postave slijedeći službenici:

1) muallim sa 6 (4+1+1) dirhema plate dnevno

2) pomoćnik muallima sa 3 (2+1) dirhema plate dnevno.

Ovdje je naročito potrebno istaknuti da je legator odredio još da se troše po dva dirhema dnevno za nabavku voća ili, ukoliko ovog ne bude, raznih slatkiša, koji će se dijeliti djeci svakog četvrtka poslije podne. Ovo je originalan način privlačenja djece školi koji mi susrećemo tek u novijoj pedagoškoj praksi. Dodamo li ovome još da je legator izričito odredio da muallim mora biti djeci bliz i simpatičan kao i da kod ophođenja s djecom mora biti strogo objektivan, jasno će nam onda biti koliko je on imao zdrave nazore u pogledu ličnosti učitelja i odgoja podmlatka.

c) **Han.** — Pored navedenog, Čejvan kethoda je podigao još i jedan han u blizini džamije i tvrđave. Sagrađen je prije 1558 godine a sastojao se je od osam soba, sijenice (pod Kujundžilukom) i skladišta za ječam. Značaj njegov je posebno u tome što je to prvi poznati han u Mostaru o kome imamo sigurnih podataka. Na ovaj nas han i danas potsjeća jedna ulica na Velikoj Tepi, a zove se Kalhanska ulica. Srušen je koncem prošloga stoljeća.¹⁶⁾

Ovaj han je služio ne samo za smještaj gostiju, nego je, prema odredbi zakladnice, njegov upravnik bio zadužen još da vrši prodaju stočne hrane »po umjerenim cijenama i ne praveći pri tome nikakvih špekulacija«. Za ovaj rad plaćalo se handžiji po jedan dirhem dnevno.

d) **Kriva ćuprija na Radobolji.** — Na rijeci Radobolji, oko sto metara uzvodno od njena utoka u Neretvu, nalazi se i danas u dobrom stanju mali kameni most na jedan luk, koji je poznat pod imenom »Kriva ćuprija«. Prvi mu spomen nalazimo u Čejvan kethodinoj zakladnici iz 1558 godine, gdje legator izričito veli: »i prihodi će se trošiti na održavanje njegovog mosta na rijeci Radobolji«. Na temelju prednjeg citata daje se nedvojbeno utvrditi da je Krivu ćupriju sagradio Čejvan kethoda i to nešto prije 1558 godine. Prema tome Kriva ćuprija je starija i od čuvenog Starog mosta, koji je podignut 1566 godine. Ovdje je vrijedno još spomenuti da je, po tradiciji, Stari most sagrađen po uzoru na ovaj.

Drugi spomen ovom mostu nalazimo u zakladnici Nesuhage Vučjakovića iz 1566 godine, kojom on, isto kao i Čejvan kethoda, određuje da se most na Radobolji iz sredstava njegovog vakufa održava. Ovo je neke navelo da nuzgredno ustvrde da je Krivu ćupriju sagradio Vučjaković, što je apsolutno pogrešno. Most na Radobolji je podigao Čejvan kethoda što potvrđuje naprijed navedeni citat iz njegove zakladnice.

¹⁵⁾ U onim burnim danima, neposredno pred okupaciju Mostara, ova je džamija odigrala istu ulogu kao i Gazi Husrevbegova u Sarajevu. U Čejvanbegovoj džamiji su vođe otpora držali vatrene govore i huškali svijet na borbu protiv Austrougarske monarhije dok su u njegovoj medresi držali svoje sastanke (H. Hasandedić, Mustafa Sidki ef. Karabeg, mostarski muftija od 1857 do 1878 godine i okupacija Mostara, Sarajevo 1944, str. 17).

¹⁶⁾ H. Kreševljaković, isto, str. 68 — Karl Peez, Mostar und sein Kulturkreis, Leipzig 1891, str. 101,

Preko ovog mosta se kroz čitav dugi turski period odvijao živ promet, jer je on dugo vremena bio jedini komunikacioni objekt za prelaz preko Radobolje u njenom donjem toku. Sve do prolaska željeznice kroz Mostar 1884 godine ovaj se most nalazio na glavnom drumu, koji je vodio od juga prema sjeveru. Izgradnjom mnogih i ljepših mostića preko Radobolje prestala je Kriva ćuprija gotovo da služi i za prelaz pješaka, jer se nalazi duboko u koritu Radobolje i pristup k njoj i sa jedne i sa druge strane je nepodesan.

Most na Radobolji je uz sultan Selimov mesdžid i Čejvan čehajinu džamiju najstariji građevni spomenik, koji danas postoji u našem gradu.

Iz sredstava ovog vakufa podignute su, ne zna se koje godine, a svakako poslije 1558 godine još slijedeće ustanove: medresa, hamam, muvekkithana i šadrvan.

Medresa se nalazila neposredno uz džamiju, a bila je građena kao i ostale naše srednjovjekovne medrese. Imala je četiri sobe za stanovavanje učenika i jednu za održavanje predavanja. Zgrada medrese je koncem prošloga stoljeća srušena i na njenom je mjestu troškom ondašnje Zemaljske vlade podignuta nova i za ono doba reprezentativna zgrada u kojoj je jedno vrijeme bio smješten Čejvanbegov mekteb, a kasnije Niža okružna medresa. Zgrada je u 1950 godini adaptirana i u njoj je danas smješten Zavičajni muzej Hercegovine.

Čejvanbegov hamam se nalazi na desnoj obali Neretve u neposrednoj blizini tabhane i Tabačice džamije. Ne zna se tačno ni kada je podignut, a ni kada je prestao da radi. Sagrađen je poslije 1558 godine, jer ga on ne spominje u svojoj zakladnici iz ove godine, a prije 1664, jer ga putopisac Evlija Čelebija u svome putopisu spominje. Hamam je građen slično ostalim hamamima, koji su postojali u našim krajevima, a voda za nj bila je dovedena sa obližnje rijeke Radobolje. Njegova zgrada se dobrim dijelom održala do naših dana, jer je građena veoma masivno i od naročito tvrdog materijala. Hamam je sve do nazad dvije godine služio kao skladište jednog lokalnog trgovačkog preduzeća. Na njemu su završeni potrebni konzervatorski radovi i on se danas nalazi pod zaštitom države.¹⁷⁾

U dvorištu Čejvanbegove džamije postojala je i radila sve do iza okupacije 1878 godine i jedna muvekkithana (ustanova za ustanovljavanje vremena), kojoj je temelje udario sam Čejvanbeg. Na kraju njegove vakufname iz 1558 godine nalazi se spisak inventara što ga je zaviještao za potrebe svojih zadužbina, iz kojeg saznajemo da je za džamiju u Mostaru ostavio, između ostalog, i dva sata jedan pješčani (kum saat) i jedan sat sa zvonom (čan saat). Važnost ovog podatka je specijalno u tome, što je to najstariji poznati spomen o satu u Mostaru. Muvekkithana je bila smještena u posebnoj prostoriji, a pred kraj turske vladavine je imala dva sata i jednog službenika, koji je plaćan iz sredstava Čejvanbegova vakufa.

U dvorištu pred džamijom postojao je i funkcionisao sve do iza 1878 godine i jedan šadrvan (vodoskok). Ne zna se kad je sagrađen ali svakako poslije 1632 godine. Voda za nj bila je dovedena čunkovima preko Starog mosta sa rijeke Radobolje.

¹⁷⁾ O Čejvanbegovu hamamamu vidi opširnije u djelu H. Kreševljakovića, Banje u Bosni i Hercegovini, Sarajevo 1952, str. 87, odakle su uzeti i gornji podaci. Na istom mjestu donesen je i tlocrt Čejvanbegovog hamama.

2) Ustanove u Gabeli

Turci su zauzeli gabelsku tvrđavu istom 1529 godine za vrijeme vlade sultana Sulejmana Zakonodavca. Ovdje treba razlikovati današnju Staru Gabelu od povijesne Gabele, koju su Turci osvojili 1472 godine a nalazila se uz lijevu obalu Neretve, i to na mjestu gdje je nekad bilo trgovište. Između Tersane i sela Višića protezala se nekad velika varoš sa više dućana i s dobro razvijenom trgovinom. Često mijenjanje toka Neretve kad ona nabuja otplavilo je i ovu varoš. Priča se da se i danas na dnu Neretvina korita mogu primjetiti ostaci gdje je nekad bila Tersana.¹⁸⁾

Gabela je ostala u turskim rukama sve do 1694 kada su je Mlečani nakon višednevnih i teških borbi zauzeli. Za vrijeme svoje vladavine Turci su u Gabeli podigli više vjersko prosvjetnih i humano socijalnih ustanova. Naročitu su brigu posvetili utvrđenju gabelskog grada koji su prozvali »bedemom islama« (seddi islam).¹⁹⁾

Turski putopisac Evlija Čelebija, koji je kroz Gabelu proputovao 1665 godine, razlikuje u svome putopisu tri Gabele: varoš Gabelu, tvrđavu Gabelu i selo Gabelu (Čitluk). Varoš Gabela mu je identična sa povijesnom Gabelom, dok mu je selo Gabela današnja stara Gabela. Evlija Čelebija je prilikom svoga prolaska vidio u varoši Gabeli slijedeće: tri džamije, jednu tekiju (samostan), dva hana i oko 30 dućana, a u selu Gabeli i tvrđavi po jednu džamiju.²⁰⁾

Naš dobrotvor Čejvan kethoda podigao je u povijesnoj Gabeli (Gabela iskelesi) džamiju s munarom za koju, međutim, ne znamo ni kako je izgledala a ni gdje je bila sagrađena. Prema odredbi zakladnice džamija je u početku imala slijedeće službenike:

- 1) imama i hatiba (isto lice) sa 7 (2+4+1) dirhema plate dnevno
- 2) muezina sa 5 (3+1+1) dirhema plate dnevno
- 3) pomoćnika muzeina sa 1 dirhem plate dnevno
- 4) kajjima sa 2,5 dirhema plate dnevno.

Neposredno uz ovu džamiju legator je podigao i mekteb odredivši da se u nj postave slijedeći službenici:

- 1) mu'alim sa 3 (2+1) dirhema plate dnevno
- 2) pomoćnik mu'alima sa 2 dirhema plate dnevno.

Za materijalne rashode džamije odredio je jedan dirhem dnevno, a za ovo se ima brinuti mutevelija.

Spomenute dvije ustanove sagrađene su poslije 1554 godine a prije 1558 godine, jer se u njegovoj zakladnici iz ove godine spominju. O sudbini ovih objekata ne znamo ništa pozitivno. Stradali su po svoj prilici 1716 godine kada su se Mlečani sa svim stanovništvom povukli iz Gabele, srušivši prethodno u njoj sve pa čak i svoje vlastite kuće.²¹⁾

¹⁸⁾ Uspomena na preplavljenu Tersanu odnosno povijesnu Gabelu sačuvala nam se je i slijedećoj narodnoj pjesmi:

»Od Tersane do sela Višića
Sedamdeset i sedam čilita
Sve mog babe Nube Hasanage.«

Hasan Nametak, Čejvan kethoda — mostarski dobrotvor, Novi Behar, 1935, str. 318).

¹⁹⁾ D. R. Jerković, Gabela (»Napredak« kalendar, Sarajevo 1940, str. 116). O Andrija Kačić Miošić u svome djelu »Razgovor ugodni naroda slovinskoga« sačuvala nam je uspomena na tursko gospodstvo u Gabeli u svojim brojnim pjesmama. On na više mjesta opjevava bojeve pod Gabelom gdje Turci vode borbu sa uskočkim četama iz Dalmacije. Ovi su bojevi naročito vođeni u doba Kandijskog rata (1645—1669). U pjesmama se posebno ističu junaštva Turaka iz Gabele: Hasana Babića, Muje Kurbegovića, braće Perizovića, što znači da su ove muslimanske porodice nekad živjeli u Gabeli.

²⁰⁾ Š. S. Kemura, Iz Sejahatname Evlije Čelebije (GZM, Sarajevo 1908, str. 326).

²¹⁾ D. R. Jerković, isto, str. 116.

3) Ustanove u Blagaju

U blagajskoj mahali Bunsko postojao je nekad jedan mesdžid (džamija bez munare) koji je podigao naš dobrotvor Čejvan kethoda. Od ovog mesdžida se danas nalaze samo dijelovi dvaju zidova, i to zida od vrata i lijevog zida.

Mahala Bunsko se nalazi u sjeveroistočnom dijelu Blagaja, a udaljena je od središta oko jedan kilometar uzbrditog i napornog pješačkog hoda. Mesdžid je bio sagrađen na jednoj zaravni više potoka nekoliko metara lijevo od puta, koji je do 1903 godine služio kao jedini prometni put između Mostara i Nevesinja.

Sudeći po dijelovima očuvanih zidova da se utvrditi da je mesdžid bio građen od tesanog kamena i da je bio dosta oniska građevina. Osnovica mesdžida je pravokutnik sa stranicama 10 i 11 metara, pa je prema tome on zapremao površinu od oko 110 m². Kakav je bio unutrašnji uređaj njegov nije poznato, jer ni najstariji ljudi u Blagaju ne pamte kad nije bio porušen.

Ne zna se tačno kad je ovaj mesdžid sagrađen, ali je sigurno da je podignut nešto prije 1554 godine, što saznajemo iz njegove starije zakladnice, gdje se određuju službenici i izvjesni rekviziti za nj. Prema odredbi zakladnice mesdžid je u početku imao slijedeće službenike:

- 1) i m a m a sa 5 dirhema plate dnevno
- 2) m u e z i n a sa 3 dirhema plate dnevno
- 3) k a j j i m a sa 2 dirhema plate dnevno
- 4) s l u ž b e n i k a, čija je dužnost da preko cijelog dana donosi vodu u burilo pred mesdžidom, sa 1 dirhem plate dnevno.²²⁾

Neposredno pred mesdžidom vide se i danas ostaci ruševina jedne stare čatrnje, koja je ovdje podignuta iz sredstava Čejvanbegova vakufa ali se ne zna koje godine. Obzirom da se voda morala donositi sa rijeke Bune, koja je odavde udaljen na oko jedan kilometar, čatrnja je, po svoj prilici, morala biti podignuta već u prvim godinama nakon dovršenja mesdžida. Voda iz čatrnje služila je kako za ritualne potrebe, tako isto i za potrebe stanovnika koji su stanovali u mahali Bunsko.

Nedaleko mesdžida nalazi se jedan lokalitet poznat pod imenom »Mejtefina«, a taj nam naziv svjedoči da je na tom mjestu nekad postojao mekteb. Prema tvrđenju starijih mještana i ovaj je mekteb bio Čejvanbegova zadužbina, jer je bio sagrađen na njegovom zemljištu i iz sredstava njegovog vakufa. Lokalitet »Mejtefina« kao i zemljište na kome se nalazi mesdžid danas su privatno vlasništvo.

Pored navedenog Čejvan kethoda je još sagrađio i dvije čatrnje i to jednu u Čitluku (Hrlonja?), a drugu u Ričicama srez stolački, koje i danas postoje i služe svojim svrhama. Ove su čatrnje podignute prije 1554 godine, jer se u njegovoj zakladnici iz te godine spominju i određuju izvjesni rekviziti za njih. Osim toga on je još popravio kameni most na rijeci Bunici, pritoci Bune, i odredio da se iz sredstava njegovog vakufa i ubuduće popravlja.

Sve do pod konac prošloga stoljeća u Mostaru je bilo na glasu jedno vrelo neposredno uz desnu obalu Neretve stotinjak metara uzvodno od Starog mosta. Spomen mu nalazimo u Čejvan kethodinoj zakladnici iz 1558 godine u kojoj legator izričito određuje da se »vrelo kraj rijeke Neretve ubuduće, po potrebi, iz sredstava njegovog vakufa održava«. Na temelju prednjeg citata da se utvrditi da je ovo vrelo bilo poznato od najstarijih vremena mostarske prošlosti.

²²⁾ Po zakladnici iz 1554 godine nije predviđen ovaj službenik.

Izvor se nalazio ispod jedne velike pećine pod koju je moglo ući više osoba i skloniti se od nesnosne mostarske vrućine. Sve do izgradnje vodovoda u Mostaru odavde je nošena voda za piće. Koncem prošloga stoljeća pećina se srušila u Neretvu, pa je tada vrelo izgubilo mnogo od svoga prvobitnog izgleda i ostalo bez zgodna pristupa. Poznato je pođ imenom Halebinovac, a taj je naziv dobilo po kapetanu Halebiji koji je živio u Mostaru koncem XVII stoljeća.

Naročitu veliku brigu legator je posvetio izgradnji i uređenju Mostara, određivši da se višak novca troši u podizanje koristonosnih objekata, kao što su mlinice, dućani i slično te kaldrmisanje glavnijih mostarskih ulica. Radi toga je odredio da se postavi sposoban građevinar sa jednim dirhemom plate dnevno, čija će dužnost biti da na vakufskim objektima vrši potrebne opravke i planira izgradnju novih. U ovom se poslu daju muteveliji potpuno odriješene ruke s napomenom da je dužan voditi računa da se navedeni objekti podižu u Mostaru ili u njegovoj najbližoj okolini.

U daljnjem dijelu zakladnice legator određuje da se svake godine, iz sredstava njegovog vakufa, kupuje po deset ugojenih i zdravih ovnova, koji će se na Kurban bajram klati pred njegovom džamijom, a meso dijeliti sirotinji.²³⁾ Za kuhanje hrane i dijeljenje sirotinji prilikom Mevluda (rođenja Muhamedova) i Jevmi ašuraa (deseti dan muharema) određuje da se troše po dva dirhema dnevno, što je za ono doba pretstavljalo dosta velik izdatak. Legator je zaviještao još da se svake sedmice utroši po 30 dirhema za 30 hljebova i podijeli sirotinji svakog četvrtka poslije ikindije, i to pred njegovom džamijom. Osim navedenog on je još odredio da mutevelija, od preostalih viškova izdvoji svake godine izvjesnu sumu, koju će po mahalama i prema broju siromašnih proporcionalno podijeliti siromašnim muslimanima Mostara. Na temelju izloženih odredaba da se utvrditi da je legator vodio brigu o socijalnim problemima svoga mjesta i nastojao da život sirotinji poboljša i ublaži.

IV

Za izdržavanje navedenih ustanova legator je zaviještao velika nepokretna dobra i 150.000 dirhema u gotovom.²⁴⁾ Nemoguće je tačno precizirati šta je sve legator ostavio, jer on to na više mjesta u vakufnami neodređeno iskazuje (»sve mlinice na rijeci Jasenici«, »sve pekare u Mostaru« itd.). Iz ovog razloga kao i još nekih nemoguće je dati tačan pregled zaviješćenih objekata i odrediti lokalitete gdje su se nalazili.

Na temelju zakladnice iz 1558 godine može se utvrditi da se Čejvanbegov vakuf sastojao u početku od slijedećih nekretnina: 67 dućana na Velikoj Tepi, od kojih su se neki nalazili nad Pećinom, a neki pred tvrđavom i kraj glavnog puta.²⁵⁾ Ovdje se još nalazila jedna sijenica, skladište za ječam i osam drugih raznih prostorija. Spram dućana nad Pećinom izgradio je više pekara za pečenje hljeba i dvije jednospratne zgrade

²³⁾ Za kupovanje ovih kurbana određeno je da se svakog dana ostavlja po 2 dirhema što je iznosilo godišnje 730 dirhema. Na temelju ovog podatka može se utvrditi da je polovinom XVI stoljeća stajao u Mostaru jedan dobar ovan oko 70 dirhema. Ovdje je vrijedno još istaći da se ova legatorova odredba poštivala i izvršavala sve do pred Drugi svjetski rat kada je usljed finansijskih razloga ukinuta.

²⁴⁾ Po zakladnici iz 1554 godine ostavio je 130.000 dirhema.

²⁵⁾ Po zakladnici iz 1554 godine zavijestio je 34 dućana nad Pećinom na Velikoj Tepi.

u čijim su se prizemljima nalazili skladište za pšenicu i drvara. Iz zakladnice dalje saznajemo da se u posjedu ovog vakufa nalazio čitav Kujundžiluk i velik dio Priječke čaršije, gdje su kasnije vakufi Ahmedbega Lakišića i Ibrahimage Čevre izgradili dućane i plaćali mukatu Čejvanbegovu vakufu.

Na rijeci Jasenici (srez mostarski) i Studencima (srez ljubuški) izgradio je više mlinica i stupa i zaviještao ih za potrebe svoga vakufa. Između Dobrića i Raštana zaviještao je sve livade, čija lokacija u vakufnami nije precizirana, pa se zato ne može tačno utvrditi koliki su prostor u početku obuhvatale.

U Gabeli je ostavio više pekara za pečenje hljeba, 22 prostorije izgrađene u obliku četverokuta i okrenute jedna spram druge, četrnju među tim prostorijama, 20 dućana, han, sobu za handžiju, skladište za piću i četiri magazina.

Odredba je legatorova da se svi navedeni objekti na uobičajen način iskorištavaju, dok za gotov novac određuje da se daje na murabehu (priplod) uz 12,5% kamata godišnje. Novac će se posuđivati povjerljivim ljudima i koji su u stanju da svoje obaveze tačno i na vrijeme podmire. Od svakog zajmoprimca treba uzeti kauciju i tražiti da privede imučna i poštena jamca. Novac se ne smije davati vojnicima, zatim ljudima, koji putuju po morima, kao ni velikoj gospodi i državnim funkcionerima. Pozajmice se ne smiju također davati onima koji novac rasipaju trošeći ga u nedozvoljene svrhe, niti onima koji su poznati kao lihvari. Pozajmice se ne smiju davati ni strancima. U uzimanju pozajmice prvenstveno imaju zakupnici dućana. »Navedenih odredaba se treba striktno pridržavati kako bi se izbjegla sva eventualna umanjenja ili oštećenja vakufske imovine«.

Nisu se sačuvali nikakvi proračuni ovog vakufa, na temelju kojih bi smo mogli pratiti realizovanje njihovo od prvih dana pa na ovamo. Tek od vremena austro-ugarske okupacije imamo nešto sačuvanih proračuna Čejvanbegova vakufa, iz kojih saznajemo slijedeće: Godine 1889 ovaj je vakuf imao 14 dućana, 2 magaze, 1 pekara i 300 dunuma zemlje na Blatu. U istoj godini ukupni prihodi ovog vakufa iznosili su 2.663 forinte, a rashodi 1485 forinti.²⁶⁾ Godine 1913 Čejvanbegov vakuf je imao: 10 dućana i čaire na Blatu, koji su godišnje davali prihod od 650 forinti. Cjelokupni prihodi ovog vakufa iznosili su u spomenutoj godini 5.912 forinti a rashodi 5.855 forinti.

Danas Čejvanbegov vakuf ima u svome posjedu 9 dućana, jednu stanbenu zgradu i 100 dunuma zemlje na Blatu. Za sudbinu ostalih objekata u Gabeli, Jasenici i Studencima ne zna se ništa pozitivno. Oni su sigurno otuđeni od ovog vakufa uzurpacijom ili nemarnim rukovođenjem mutevelija, koji su zanemarivali opravke na objektima.

V

Upravu Čejvanbegovog vakufa sačinjavali su u početku slijedeći službenici:

1) Mutevelija sa 6 dirhema plate dnevno.²⁷⁾ Njegova je dužnost da upravlja cjelokupnim vakufom i vrši nadzor i kontrolu nad radom svih službenika. Prema odredbi legatorovoj mutevelija mora biti duboko religiozan, povjerljiv, potpuno ispravan i ne smije biti nimalo sklon nedozvoljenim djelima.

²⁶⁾ Proračun vakufa u Bosni i Hercegovini od godine 1889, str. 291.

²⁷⁾ Po zakladnici iz 1554 godine plata mutevelijina je iznosila 5 dirhema.

Prvi mutevelija ovog vakufa bio je neki Ahmed Čelebija sin Gundekov koga je legator izričito imenovao i predao mu na upravu cjelokupan vakuf, zadržavši samo za sebe doživotno pravo upravljanja njime. Odredba je legatorova da se mutevelije postavljaju između najboljih njegovih potomaka, a kad oni izumru, onda se stavlja u dužnost kadiji Mostara da ih sam imenuje, pazeći pri tome da bira najbolje i najpovjerljivije ljude.

2) Džabija (inkasant) sa 2 dirhema plate dnevno.

3) Katib (knjigovođa) sa 2 dirhema plate dnevno.²⁸⁾

Nadzor nad vakufom i nad radom vakufskih službenika pripada kadiji Mostara, koji je dužan svake godine pregledati vakufsko poslovanje a svake treće godine izvršiti detaljan pregled. Prema odredbi legatorovoj svi su službenici dužni vršiti nadzor nad vakufom dok su susjedi dužni nadzirati rad vakufskih službenika. Vakuf na kraju apeluje na službenike da ulažu maksimum truda i brige u čuvanju i zaštićavanju vakufskih interesa.

Mostar pozna nekoliko velikih ljudi, koji su njegovom procvatu dali znatan doprinos. Među njima svakako zauzima vidno mjesto i Čejvan kethoda. On je posebno zadužio ovaj grad i ostavio sebi trajan spomen u povijesti njegovoj. Procvatu Mostara u prvim decenijama njegovog razvoja Čejvan kethoda je, između svih mostarskih dobrotvora najviše doprinio.

R É S U M É

LES FONDATIONS PIEUSES DE ČEJVAN KETHODE EN HERZÉGOVINE

Parmi les fondateurs pieux (Vakifs) du XVIe et XVIIe siècles à Mostar, c'est Cajvan Kethode, fils de Abdurahman, qui tient la place la plus remarquable après Karadžoz-Beg. On ne sait rien ni de sa vie ni de ses origines. On apprend du document de fondation qu'il occupait à son temps, un haut poste public et qu'il était un des dirigeants d'Herzégovine.

A base de deux documents de fondation on peut affirmer qu'il a fait construire une mosquée à Mostar (1553), une autre à Blagaj (avant 1554) ainsi qu'à Gabela (avant 1558), puis un »mekteb« à Mostar et à Gabela, enfin le pont en pierre de Radobolja à Mostar (avant 1558) et deux »hans«, un à Mostar et l'autre à Gabela. Le mérite particulier de ce fondateur est d'avoir puissamment aidé au développement économique de Mostar et de Gabela au début de leur épanouissement, en y construisant plus de deux cents objets servant exclusivement aux buts du développement économique. On éleva encore, des fonds de ce »vakif«, une »médressa«, un bain (hamam), une fontaine (šadrvan), ainsi qu'un grand nombre d'objets économiques divers, le tout à Mostar.

De tous ces monuments il ne reste, à nos jours, que la mosquée et le pont de Radobolja à Mostar. On n'aperçoit que les fondements de la mosquée de Blagaj. Les édifices à Gabela furent détruits, probablement, en 1716 quand les Vénitiens abandonnèrent Gabela, en y détruisant tout, même leurs propres maisons.

²⁸⁾ Po zakladnici iz 1554 godine dužnost hatiba i džabije vršilo je jedno lice a plaćalo mu se je po 2 dirhema dnevno.